

# Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası

Et, süt gibi ürünleriyle insanoğlunun sağlıklı ve dengeli beslenmesine sağladığı katkı, yünü, kılı, boynuzu, derisi, gübresi, gücü, kırsal bölgelerde yarattığı istihdam gibi birçok yararı nedeniyle ekonomik ve sosyal yaşamda önemli işlevi olan hayvancılık, ulusumuzun tarihinde her dönem değerli bir sektör olarak yer almıştır.

Koyun ve at kemiklerinin birlikte görülmeye başlandığı Afanasyevo kültüründen Selçuklu ve Osmanlı Türkiye'sine uzanan süreçte hayvancılığa önem verilmiş, göçebe kitleler ve meralara sahip yerleşik köylülerin yetiştirdiği sığır, katır, deve, at, koyun, keçi vb. hayvanlar ekonomik ve sosyal yaşamda daha fazla yer almaya başlamıştır.

Osmanlı döneminde yaygınlaşan mera hayvancılığı Diyarbakır, Erzurum, Urfa, Orta ve Batı Anadolu konargöçerlerinin ekonomik faaliyet alanını oluşturmuş, Trakya yöresinde ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde çiftliklerin ve hayvanat ocaklarının kurulmasıyla çiftlik hayvancılığı da yaygınlaşmıştır. Rumeli ve Anadolu'da kurulan Çifteler, Aziziye, Mahmudiye, Sultansuyu, Karacabey gibi hara ve çiftliklerle ordunun ulaştırma ihtiyaçlarına yönelik hayvan yetiştiriciliğinin gelişmesinin yanı sıra Suriye, Mısır ve Batı Akdeniz coğrafyasına canlı hayvan ve ürünleri satılmıştır.

XIX. yüzyıldan itibaren salgın hastalıklar, mera, çayır ve yaylakların tarla hâline dönüştürülmesi, savaşlar, erken kesim, vergilerin yüksekliliği, İstanbul'un kasaplık hayvan ihtiyacını karşılayan Mısır ve Rumeli bölgelerinin elden çıkması gibi nedenlerle hayvancılıkta görülen gerileme I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında artarak 1923 yılına kadar devam etmiş, 1914 yılında 37,2 milyon olan ağnam resmine tabi koyun ve keçi adedi 1918'de 22,2 milyona, 1922'de 15,15 milyona düşmüştür. 1923 yılında ise 17,21 milyona yükselmiştir. Savaş boyunca kaybedilen 2.820.306 büyükbaş hayvan da ilave edildiğinde I. Dünya Savaşı sonunda toplam hayvan varlığındaki azalma %58'e ulaşmıştır.

Hastalıkların hayvancılık sektöründeki olumsuz etkilerini azaltabilmek amacıyla Osmanlı son döneminde önemli girişimlerde bulunulmuştur. 1888 yılında Nafia Nezaretine bağlı *Umur-u Baytariye Müfettiş-i Umumiliği* kurulmuş, 1889'da *Mülkiye Baytar Mektebi* açılmış, 1893'de *Veteriner Merkez Teşkilatı Nizamnamesi* çıkarılmış, aynı yıl *Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Komisyonu* kurulmuş ve 18 maddelik *Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi* hazırlanmıştır. Yine 15 Ocak 1899 tarihinde söz konusu Talimatname'yi tamamlayıcı nitelikte 13'er maddelik *Panayır ve Pazar ve Mezbahalarda İcra Olunacak Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye ve Muamelatına Dair Yönetmelik*'le *Demiryolu ve Merâkib-i Bahriye ile Naklolunan Hayvanat İçin Müsta'mel Eşyanın Fen-ni Tathiri* yönetmelikleri hazırlanmıştır.

İttihat ve Terakki döneminde de hayvan sağlığını korumaya yönelik önlemlerin yanı sıra hayvancılığı geliştirmeyi ve ıslah etmeyi amaçlayan çalışmalar yapılmıştır. 5 Aralık 1913 tarihinde 45 madde ve 8 bölümden oluşan *Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-u Muvakkati* (Hayvan Sağlık Zabıtası Geçici Kanunu) çıkarılmış, 1914 yılında *Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi* yayımlanmış, 17 Nisan 1918 tarihinde de hayvan yetiştirilmesini teşvik amaçlı *Damızlığa ve Çifte Elverişli Hayvanat-ı Bakariyye Vesairenin Sûret-i Muhafazası Hakkında Kanun* kabul edilmiştir. Almanya'nın desteği ile Anadolu'da uygulanmaya çalışılan kalkınma ve teşvik programları çerçevesinde hayvan tohum istasyonları kurulmuştur.

Hayvan sayılarındaki düşüşlerden de anlaşılabilceği gibi savaşlar yüzünden tam olarak uygulanamayan kalkınma programları, savaşların ekonomik yükünün vergilere yansması, hastalıklara karşı yeterli aşı ve serumun geliştirilememesi, göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri hasta hayvanlar için gerekli karantina önlemlerinin alınmaması gibi nedenlerle Osmanlı son döneminde hayvan sağlığını korumaya ve hayvancılığı geliştirmeye yönelik

çabalar yeterince başarıya ulaşamamıştır.

### **Millî Mücadele Yıllarında Osmanlı'dan Devralınan Hayvancılık Mevzuatının Güncelleştirilmesi**

Atatürk döneminde izlenen hayvancılık politikasını, sağlığın korunması, ıslah ve çoğaltma temelinde incelemek mümkündür. Millî Mücadele yıllarında bu üç temel konuda kapsamlı ve ayrıntılı mevzuat çalışması yapılamadığından kısa bir süre de olsa Osmanlı mevzuatı bazı değişiklik ve güncellemelerle uygulamaya devam edilmiştir. Olağanüstü savaş koşullarının gerektirdiği durumlarda bazı kararlar alınmış ve sorunlara acil çözümler üretebilecek geçici kurumlar oluşturulmuştur. Millî Mücadele sürecinde ihtiyaç duyulacak veteriner hekimlik hizmetlerini yürütmek üzere 14 Haziran 1920 tarihinde *Umûr-u Baytariye Müdüriyeti* kurulmuş, savaş yıllarında çiftçilerin ve koyun sahiplerinin zarardan korunması ve ülkeye para girişinin sağlanması amacıyla at ve beygir gibi hayvanların dışındaki mevaşinin (koyun, keçi, inek, öküz) ihracı serbest bırakılmış, cephelerde gerekli binek ve yük hayvanının karşılanabilmesi için 12 Aralık 1920 tarihli kanun layihasıyla Aziziye Harasına 6.000 lira ayrılmıştır.

Savaş süresince uygulanmasına en fazla ihtiyaç duyulan mevzuat ise 5 Aralık 1913 tarihli *Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-u Muvakkati* idi. *Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu*'nun yürürlüğe girdiği 1928 yılına kadar uygulanan bu kanunun içeriği şöyle idi:

Birinci maddenin ilk bölümünde, kanunun hükümlerine tabi olan sığır vebası, şap, muhiti zatürre, verem ve akciğer iltihabı, keçilerde sâri zatürre, tüm hayvanlarda cemre-i bakteridî, yanıkara-şarbon, koyun ve keçilerde çiçek, uyuz, tek tırnaklılarda ruam, beygir frengisi, domuzlarda sâri zatürree, veba ve kızılık, çeşitli hayvanlarda kuduz, sığır ve domuzlarda boğaz iltihabı, boğaz hırlaması gibi hastalıklar yer almıştır.

Dört maddeden oluşan ikinci bölümde, hudut sağlık zabitası, belirlenen iskeleler dışında her çeşit hayvan ve hayvan maddesinin ülkeye giriş ve çıkışının yasaklanması, hudutlarda tahaffuzhaneler oluşturulması, muayene resmi alınacak hayvan ve hayvan maddeleriyle rüsum miktarları, ithal edilecek hayvan ve hayvan maddelerine ilişkin bulundurulması zorunlu sıhhiye şehadetnamesi, ithalatta uyulacak kurallarla ilgili hükümler yer almıştır.

Üçüncü bölümde, bulaşıcı hastalığın ortaya çıkmasına ve yayılmasına engel olabilecek korunma önlemlerinden ihbar ve istihbar, bulaşıcı hastalık görüldüğünde hayvan sahipleriyle bakıcıların acil olarak ihbarda bulunacakları merciler, komşu ülkelerdeki Osmanlı elçi ve şehbenderleriyle sınır boyundaki sağlık zabita idare memurlarının hastalığı Ziraat Nezaretine gecikmeksizin ihbar etmekle yükümlü kılınmalarıyla ilgili kurallar belirtilmiştir.

Dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerde, bulaşıcı hastalık ihbarı alındıktan sonra yapılacak işlemler, merkez ve taşrada sağlık zabita komisyonlarının oluşturulması ve görevleri, bulaşıcı hastalığın ortaya çıkmasından sonra alınacak genel önlemler, hastalıklı hayvanların itlafı ve hayvanları itlaf edilen kişilere ödenecek tazminat, memleket dâhilinde yapılacak hayvan ve hayvan maddelerinin nakliyatında alınacak tedbirler, mezbahalar, pazarlar ve panayırlarla ilgili hükümlere yer verilmiştir.

Sorumluluk ve ceza hükümlerinin bulunduğu son bölümde de görevini ihmal eden, eksik yapan veya müsamaha gösteren baytar, fen memuru, mülkiye ve zabita memurlarıyla, sorumluluklarını yerine getirmeyen ilgili tüm görevlilere uygulanacak cezai hükümler yer almaktadır. 8 Ağustos 1921 tarihli kararname ile kanunun ceza hükümlerini içeren 38. ve 39. maddeleri değiştirilerek cezalar güncelleştirilmiş ve 1 misli arttırılmıştır. 3 Aralık 1925 tarihinde kanunun 7, 17, 18, 19, 30 ve 39. maddelerinde yapılan değişiklik ve güncellemelerde de hastalık ihbarında bulunanlara verilecek ödül, tazminat kapsamına dâhil edilen hastalıklar, tazminat miktarları ve Osmanlı altını üzerinden ödenen cezaların Türk

lirasıyla ödenmesi hükümleri yer almıştır.

Osmanlı'dan devralınan ve 29 Ocak 1922 tarihine kadar yürürlükte kalan diğer bir kanun da *Damızlığa ve Çifte Elverişli Hayvanat-ı Bakariyye Vesairenin Sûret-i Muhafazası* hakkındaki 17 Nisan 1918 tarihli 9 maddelik kanundu. Kesimine yasak getirilen hayvanları ve kesim kurallarını belirleyen bu Kanun, ülkenin et ihtiyacının karşılanmasını engelleyecek düzeyde hayvan kesimini sınırladığı gerekçesiyle uygulanmasındaki zorluklar da dikkate alınarak yürürlükten kaldırılmış ve yerini kesilecek hayvanlarda yaş sınırını oldukça genişleten ve kesim kurallarını yeniden belirleyen 8 maddelik *29 Ocak 1922 tarihli Çifte ve Damızlığa Elverişli Hayvanatın Hüsn-ü Muhafazası Hakkında Muaddel Kanun'a* bırakmıştır.

### **Hayvan Sağlığını Korumaya Yönelik Çalışmalar ve Hastalıklarla Mücadele**

Cumhuriyet'in ilk yıllarında salgın hayvan hastalıklarıyla mücadelede ve koruma önlemlerinde ulusal ve uluslararası düzeyde yoğun ve çok yönlü çalışmalar yürütülmüştür. Koruma ve tedavi esaslı faaliyetler kapsamında aşı üretiminin artırılması için bütçede önemli miktarda ödenek ayrılmış, hastalıklarla mücadelede görev yapacak uzman, baytar ve gardiyan kadrolarına ilaveler yapılmıştır. Yurt dışından, veterinerlik tıbbi alanında deneyimli uzmanlar getirilerek ülkede çalışmaları sağlanmış, bazı Türk baytar ve uzmanlar hayvan ıslahı ve sağlığı ile ilgili olarak düzenlenen uluslararası kongre ve toplantılara gönderilmiştir. Komşu ülkelerle ortak sınır sağlık zabıtası kurulması girişimlerinde bulunulmuş, sağlık mevzuatının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Ülke genelinde ve orduda hayvan telefatinın fazla olması nedeniyle sorun öncelikle TBMM'nin gündemine alınmış, telefatin nedenlerini araştırmak üzere 21 Şubat 1922 tarihinde TBMM'de bir komisyon kurulmuştur. Millî Mücadele yıllarındaki telefatin ulusal bir felakete dönüşmemesi için acil ve etkili kararların alınması gerekiyordu. Özellikle ülkenin savunmasında nakliye aracı olarak kullanılan hayvanların önemli bir kısmının sığır vebası nedeniyle atıl kalması ve savaş bölgelerinde hastalıkların önüne geçilememesi endişe yaratmıştır. Bu tehlike ve kaygı Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın 4-6 Temmuz 1922 tarihlerinde Bakanlar Kurulu Başkanlığına gönderdiği, ilgili ve sorumluları ağır bir dille suçlayan ve acilen alınması gereken önlemleri sıralayan tahriratına da yansımıştır. Tahriratta, sığır vebasının bölgede yoğun bir şekilde hüküm sürmekte olması nedeniyle nakliye vasıtalarının önemli bir kısmının kullanılmadığı, seruma ihtiyaç duyulduğu, sığır vebasıyla mücadele için görevli askerî ve mülki baytar heyetinin bilgisizlikleri nedeniyle alınması gereken fennî önlemler hususunda idari makamları zamanında fiili tedbirler almaya sevk edemedikleri ifade edilerek hükûmet tarafından halka ve orduya yönelik acil önlem alınması istenmiş ve baytarların ilmî yetersizliklerinden dolayı kumandanlıkların hiçbir sorumluluk kabul etmeyecekleri bildirilmiştir.

İsmet Paşa tarafından 6 Temmuz'da gönderilen ikinci tahriratta da serumu olan bir hastalığın yıl boyunca sürmesinin sorumluluğunun İktisat Vekâleti Umûr-u Baytariye Reisi, Müdafaa-i Milliye Baytar Reisi ve Garp Cephesi Ser Baytarında olduğu ve bunların derhâl işten el çektirilerek haklarında yasal takibata başlanması istenmiştir. Hastalıkla mücadele için de Garp Cephesi'nden başlanarak doğuya doğru ülkenin mıntikalara bölünüp her bir mıntıkada bağımsız serum hazırlanması ve hastalık ortadan kalkıncaya kadar aralıksız olarak hayvanların aşılması önerilmiştir. Ayrıca hükûmetten ülkenin sosyal ve ekonomik yaşamıyla ilgili sorunlarının yanı sıra savunması ile ilgili önlemlere de ağırlık vermesi talep edilmiştir.

Hükûmet, cephe komutanı İsmet Paşa'nın tahriratında önerildiği gibi acilen serum üretimine ve kordonların korunmasına yönelik çalışmalarını hızlandırmıştır. Öncelikle ağırlığı 5 kg'dan fazla olan serum sandıklarının taşınmasına

imkân vermeyen Posta Genel Müdürlüğü Nizamnamesi'nde değişiklik yapılmış, sığır vebası ile mücadele etmek ve yayılmasını önlemek amacıyla hayvan sağlık zabıta komisyonu tarafından belirlenen kordonların askeriye tarafından korunması ve masraflarının askeriye tarafından karşılanması kararı alınmıştır. 26 Kasım 1922 tarihinde de serum üretiminin 150 litreden 900 litreye çıkarılması ve Pendik Bakteriyolojihane-i Baytariyesi'nden azami derecede yararlanılabilmesi için İktisat Vekâleti bütçesinden serum darülistihzarları tahsisatına 10.000 lira ilave edilmiştir.

Hayvan hastalıklarıyla mücadele çalışmaları aralıksız devam ederken, çalışmaları daha etkili kılabilecek ve hızlı sonuçlar alınmasını sağlayabilecek ilave bazı önlemlerin de alınmasına gerek duyulmuştur. İzmir İktisat Kongresi'nde hayvan hastalıklarıyla mücadeleyi ve hayvan ıslah ve çoğaltılmasını içeren *Ziraatta Hayvanat Meselesi* başlığı altında sunulan esasların oy birliği ile kabul edilmesinin ardından *Beş Senelik Umur-u Baytariye Programı* hazırlanmış ve 1924-1925 döneminden itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Bakanlar Kurulu tarafından 3 Nisan 1924 tarihinde sığır vebasının ülkeden tamamen yok edilmesini sağlamayı amaçlayan *Sığır Vebası ile Mücadele Talimatnamesi* yayımlanmıştır. 20 maddeden oluşan Talimatname'de vali, kaymakam ve jandarma kumandanlarının iş birliği ile alınabilecek önlemler, sığır vebası ihbarı yapıldığı hâlde gerekli önlemleri zamanında almayarak hastalığın yayılmasına neden olan idarecilerle, hastalığı mücavir kaza ve vilayetlere zamanında ihbar etmeyen baytar ve yerel yöneticilerin cezalandırılması, seyyar mücadele heyetleri ve ücretleri, hastalığı kanunen ihbar etmekle yükümlü olanlar dışında, bir bölgede hastalık görüldüğünü ihbar ve ispat edenlerin para ile ödüllendirilmesi, ihbarla yükümlü oldukları hâlde bildirmeyenlerin cezalandırılması, hastalık mahallerinin krokisinin çizilmesi, hastalıklı bölgelerde itlaf edilen hayvanların gömülmesi, sahiplerine tazminat ödenmesi, temizlik önlemleri, hastalıklı bölgelerden hayvan ve hayvan maddeleri nakliyatının yasaklanması, mücadele heyetleri için gerekli olan serum, baytariye ile ilgili alet-i edevat ve ilaçların zamanında sağlanması, görevlerini yerine getirmeyen baytar ve diğer hükümet görevlilerinin Vekâlete bildirilmesi, mücadelede ihtiyaç duyulan paranın zamanında ödenmemesi veya suistimal edilmesi nedeniyle hastalıkla mücadele görevini sekteye uğratan mal memurlarının azli gibi hükümler yer almıştır.

Umûr-u baytariye programı ve Talimatname hükümleri kapsamında alınan diğer koruma önlemleri de şunlardır:

Sığır vebasının yaygın olmadığı Trakya'ya İstanbul ve Anadolu'dan hayvan sevkiyatı engellenmiş, Millî Müdafaa Vekâleti'nden askeri müteahhitler tarafından Trakya'ya sevk edilmek üzere iken ele geçirilen sığırların geri gönderilmesi, gönderilmesi mümkün olmayanların da ele geçirildikleri yerde kesilmesinin sağlanması istenmiştir. Bulgaristan ve Romanya'dan gelen göçmenlerin yanlarında getirdikleri hayvanlar sınır kapılarında ve iskelelerde düzenli olarak baytari muayeneye tabi tutulmuş ve ihtiyat aşısı uygulanmıştır. Sığır vebasının hüküm sürdüğü bölgelerde panayırlar kurulması yasaklanmış, yasağa uyulmayarak kurulanlar dağıtılmıştır. Bakanlar Kurulunun 11 Kasım 1925 tarihli toplantısında sığır vebasının hüküm sürdüğü dönemlerde her çeşit hayvan ve ham deri ithalatının yasaklanması kararı alınmıştır. Yine önlemler kapsamında 12 Temmuz 1925-11 Ocak 1926 tarihleri arasında Erzurum'dan İstanbul'a hayvan nakline izin verilmemiş, Diyarbakır'da kurulması planlanan aşı üretim merkezi için 1926 yılı bütçesinde 239.260 liralık ödenek ayrılmıştır. Bulaşıcı hayvan hastalıklarının görüldüğü bölgelerde çalıştırılmak üzere süvari ve piyade gardiyanı, mütehasıs ve geçici baytar kadroları tahsis edilmiş, ücretlerinin de Ziraat bütçesinin 615. faslının 3. Emraz-ı Müstevliye-i Hayvaniyye Tertibi'nden ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ziraat Vekâleti tarafından İstanbul'daki İstabl-ı Amire'ye ait mekânlarda bir tahaffuzhane kurulması teklif edilmiş, ancak Maliye Vekâleti'nin uygun görmemesi üzerine bu girişimden vazgeçilmiştir.

1928 yılında çıkarılan önemli bir yasa da ülkede oldukça yaygın olan ve hayvanları sinsiye yok eden kelebek hastalığının distofajin veya benzeri ilaçlarla tedavisini ve diğer tufeylat hastalıklarıyla mücadeleyi öngören *Kelebek Hastalığının Distofajin Veya Mümasili İlaçlarla İmhası Diğer Tufeylat Hastalıklarının Tedavisi Hakkında Kanun*'du. Mardin Mebusu Nuri ve Yozgat Mebusu Tahsin Beyler tarafından hazırlanan ve 8 Mart 1928 tarihinde TBMM'ne sunulan yasa teklif metninin gerekçesinde, öncelikle kelebek hastalığının ülkenin millî servetini oluşturan koyunlarda yol açtığı tahribat dile getirildikten sonra, hastalığın bulaşma şekli ve mücadele yöntemleri hakkında bilgi verilmiş ve devletin öncülüğünde alınması gereken önlemler belirtilmiştir.

Kelebek hastalığı ile mücadele için Avrupa'da geliştirilen distol, kojerjino ve bunlara benzer ilaçların başarılı olduğu görülünce bu ilaçlara gümrük muafiyeti getirilmiştir. Ancak hayvan başına maliyeti 80 kuruşu bulan distol ilacının Türkiye'de üretilebilmesi için Baytar Mektebi müderrislerinden Kimyager Mehmed Halid Bey söz konusu ilaçla ilgili incelemeler için Avrupa'ya gönderilmiş, ülkeye döndükten sonra yaptığı yoğun çalışmalar sonunda ilacın etken maddesinin bir kısmını elde ederek distofajin adını verdiği ilacı bulmuştur. Denemeler sonunda bu ilacın miktar, etki, kullanım kolaylığı ve fiyat yönünden Avrupa'dan getirilen distolden daha iyi olduğu görülmüştür. Hayvan başına maliyeti 10 kuruş olan bu ilacın yeterli miktarda üretilmesi için çalışmalara hız verilmiş ve özellikle bataklık havalı bölgelerde 10 yıl süreyle uygulanması kararlaştırılmıştır. Dozu 10 kuruşa mal olan yerli aşı için 40.000 liraya ihtiyaç duyulduğu dikkate alındığında 80 kuruşluk ithal fiyatın bütçeye getirdiği yükün yerli üretimi zorunlu kıldığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu kanunla Türkiye'de üretilecek distofajin, hastalığın bulunduğu yerlerdeki koyun sahiplerine ücretsiz verilecek ve baytarların nezareti altında uygulanacaktır.

Ülke içinde alınan koruma ve tedavi önlemlerinin uluslararası düzeyde yapılacak çalışmalarla desteklenmesi, hastalıklarla mücadeleden elde edilecek sonucun daha başarılı olmasını sağlayabilirdi. Öncelikle hayvan giriş-çıkışlarının yoğun olduğu komşu ülkelerle ortak hareket planı oluşturulması, hayvan hastalıklarıyla mücadelede deneyimi olan ülkelerin uzmanlarından yararlanılması, uluslararası ilgili kuruluşlara üye olunarak onların teknik ve bilimsel desteklerinin sağlanması ülke hayvancılığının içinde bulunduğu olumsuz sağlık koşullarından kurtarılmasında izlenmesi gereken yöntemlerden birkaçı idi.

Hükûmet bu çerçevede 1925 yılında Suriye-Irak sınırında ortak sınır sağlık zabıtası kurulması girişimlerini başlatmıştır. Ziraat Vekâleti tarafından 1925 Temmuzunda Başvekâlet'e gönderilen 15652/19 numaralı tezkerede, Mardin ve Irak sınırı civarında ortaya çıkan sığır vebasının yok edilmesi için Türkiye, Suriye ve Irak hükümetleri tarafından ortak bir sınır sağlık zabıtası oluşturulmasına ihtiyaç bulunduğu ve bu konunun Şam'da toplanacak olan çekirge konferansında dile getirilmesinin yararlı olacağı bildirilmiştir. Tezkerede ayrıca konferansa Bakteriyolojihane-i Baytari Müdürü ve Baytar Mekteb-i Âlî'si Zabıta-i Hayvaniye Muallimi Şefik Beyin delege, Umur-u Baytariye Müdürü Rasim Beyin müşavir olarak konferansa gönderilmeleri, Suriye ve Irak Hükümetleri tarafından da kongreye baytar delegelerin gönderilmesi için Hariciye Vekâletinin ilgili hükümetler nezdinde girişimde bulunması istenmiştir.

1-12 Ekim 1927 tarihleri arasında İstanbul'da Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadelenin ve sınırlarda veteriner hekimliği örgütünün kurulması konularının görüşülüp tartışıldığı *I. Balkan Veterinerleri Kongresi* düzenlenmiştir. Bu kongrenin ikincisi de 1929 yılında Bükreş'te düzenlenmiş ve hayvan sağlık zabıtası ve bulaşıcı hayvan hastalıkları üzerine yeni öneriler sunulmuştur.

Bakanlar Kurulunun 12 Ağustos 1928 tarihinde almış olduğu önemli kararlardan biri de 27 Mayıs 1921 tarihinde Paris'te 28 hükûmetin katılımıyla kurulan *Beynelmilel İlel-i Sâriye-i Hayvaniyye Dairesi*'nde Türkiye'nin üyeliğinin

onaylanması ve bu dairenin kuruluşu sırasında imzalanan itilafname ile 16 maddelik Nizamname'nin kabul edilmesi idi. Türkiye, bulaşıcı hayvan hastalıklarını patolojik yönden değerlendiren, bu konudaki deneyim ve araştırmaları uluslararası çalışmalarla birleştiren, hastalıkların seyri ve mücadele için kullanılan araçlara dair belge ve sağlık kayıtlarını toplayarak hükümetlerin bilgisine sunan, hayvanların sağlık zabıtasına ait üzerinde uzlaşmış projeleri değerlendiren ve uygulama tarzını kolaylaştıran bu kuruma üye olmakla, bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadelede uluslararası düzeyde veterinerlik tıbbı, koruma, teşhis ve tedavi yöntemleriyle ilgili teknik ve teorik bilgi, cihaz ve alet-i edevat desteği alabilecek, üyeliğin getirdiği yükümlülükler nedeniyle de mücadelede daha kararlı, sorumlu davranacak, iş birliğine hazır olacak ve yeni gelişmeleri yakından takip edebilecekti.

Uluslararası kuruluşlara üyeliğin sağlamış olduğu avantajlar, ülkede istihdam edilen yabancı uzmanların bilgi ve deneyimleri, yurt dışına gönderilen Türk uzman ve teknik heyetlerin görgü ve gözlemleri de salgınlarla mücadelenin başarısına katkıda bulunuyordu. Türkiye'de çalışan yabancı uzmanlardan Pendik Bakteriyolojihane-i Baytarisinde görevli Fransız Mütihazsıs Mösyö Korjon'un hizmetlerinden Türk Hükümeti memnun kaldığı için Bakanlar Kurulu 21 Eylül 1927 tarihinden itibaren yararlı hizmetleri nedeniyle tahsisatına 12 lira zam yapılmasını kararlaştırmıştır.

1926-1928 yılları arasında Etlik'teki Askeri Veteriner Bakteriyoloji ve Seroloji Enstitüsünde uzman veteriner olarak görev yapan Avusturyalı Profesör Hans Ganslmayer de 1928 yılı Aralık ayında Türkiye'deki askerî ve sivil veterinerlikle ilgili gelişmeler ve yapılması gereken çalışmalara ilişkin bir rapor hazırlayarak Mustafa Kemal Atatürk'e sunmuştur. Raporda, Türkiye'nin askerî veterinerlik alanında Avrupa standartlarında başarılı olduğu ancak sivil veterinerlik hususunda tamamlaması gereken bazı eksikliklerinin bulunduğu belirtilerek şu görüşlere yer verilmiştir:

Ordunun büyükbaş hayvanlarındaki vebaya karşı henüz bir şey yapılamamış olmakla birlikte bu hastalığa karşı iki tür serum geliştirilmiş, ancak hem soğuk hem de sıcak havada kullanılabilen ve etkisini 10 yıl süreyle kaybetmeyen özellikteki uygulanmaya elverişli bulunmuştur. Söz konusu serumun üretimine başlanmış, fakat fazla üretilmediğinden yeterli olmamıştır. Önemle üzerinde durulması gereken konu, askerî serum ihtiyacının karşılanarak hayvanların 10 yıl süreyle bu hastalığa karşı korunmasıdır.

Türkiye'deki sivil veterinerliğin modern Türkiye'nin yeni ihtiyaçlarına göre geliştirilmek zorunda olduğuna da dikkat çekilen raporda, sivil veterinerliğin daha zor olduğu ve daha fazla sorumluluk gerektirdiği, Türkiye'deki sivil veterinerlik hayatının buna hiç hazır olmadığı, uzman sayısı çok az olduğu için veterinerlik alanındaki hızlı gelişmelere uyum sağlamanın kolay olmadığı, hayvancılık konularındaki sorunlara çözüm bulunamadığı takdirde bununla yaşayan çiftçilerin bu işi bırakıp sanayi bölgelerine göç edeceği, bunun da hayvancılık için büyük zararlar oluşturacağı ifade edilmiştir. Ganslmayer'e göre devlet, hayvanlardaki hastalıklara ücretsiz müdahale etmeli, vebaya karşı ilaç ve serum sağlayan kurumlar oluşturmalıdır. Uluslararası bir kuruluşla iş birliği yapılarak bu işler düzenlenebilir ve böylece bu hastalığa karşı mücadele Türkiye'de yerleşebilir. Türkiye zamanla kendi başına bu işi yürütebilir.

Ganslmayer'in raporunda da belirtilen hayvan sağlığı ve veterinerlik alanındaki gelişmeler, ülkemizdeki mevzuatın yeniden güncellenmesini ve gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bu amaçla 6 Mayıs 1928 tarihinde 1234 sayılı *Hayvan Sağlık Zabıtası Kanunu* çıkarılmış, 9 Ağustos 1931 tarihinde de Bakanlar Kurulu tarafından bu kanunun 27. maddesi hükümlerine uygun olarak 8 bölüm ve 517 maddeden oluşan *Hayvan Sağlık Zabıta Nizamnamesi* kabul edilmiştir. Hayvan hastalıklarıyla mücadelede, hayvan sağlığının korunmasında, mezbahaların düzenlenmesinde daha etkili, modern yöntem ve uygulamalara imkân sağlayan nizamnamede, sınırlar ve ülke içindeki genel ve özel sağlık zabıtası, tathir ve dezenfeksiyon, sığır vebası, mankafa, verem ve keçilerde ciğer ağrısı hastalıklarına yakalanan

hayvanlar için ödenecek tazminat, mezbahalarda hayvanların ve etlerinin teftiş ve muayenesi, İktisat Vekâleti Müşavere Heyeti ve Vilâyetler Sağlık Zabıta Komisyonlarının oluşum şekli ve görevleri, Hayvan Sağlık Zabıtası Kanunu'nun 41. maddesine göre iki yılda bir toplanması gereken baytari kongre ile ilgili hükümler yer almıştır.

1930'lu yıllarda koruma ve tedavi önlemleri kapsamında daha modern ve teknik düzeyde yapılan ulusal ve uluslararası çalışmaları da şu şekilde özetlemek mümkündür:

Bakanlar Kurulu tarafından 3 Eylül 1930 tarihinde sığır vebası için 6.000 liralık kuru serum cihazı satın alınması kararlaştırılmış, 23 Mayıs 1932 tarihinde İstanbul'daki veremli sığırların muayene edilmesi amacıyla aylık 50 lira ücretle ve 3 yıl süreyle Tüberkülin Tahaffuzhanesi binası kiralanması kabul edilmiştir. 6 Temmuz 1932 tarihinde, Ankara Yüksek Ziraat ve Baytar Mektepleriyle enstitülerin inşası, tesisleri, alet ve edevatı, öğretim araçlarının temin ve tedariki için Maliye Vekâletine 1,5 milyon liraya kadar borçlanma akdine izin veren kanun çıkarılmıştır.

Suriye, Irak ve Kıbrıs'ta görülen bulaşıcı hayvan hastalıklarının ülkemiz hayvancılığını da tehdit etmesi üzerine Bakanlar Kurulu 18 Eylül 1933 tarihinde bu ülkelerdeki hayvan hastalıklarını ve uygulanan mücadele yöntemlerini yerinde incelemek amacıyla Ziraat Vekilliği Şube Müdürlerinden Nurettin ve Ziraat Enstitüsü Şeflerinden Selahattin Beylerin Suriye ve Irak'a, İzmir Baytar Müdürü Adil Bey'in de Kıbrıs'a gönderilmelerini kararlaştırmıştır. Yeni bulunan dayanıklı sığır vebası aşısının hazırlanmasına yarayan cihaz için yapılacak değişiklikler hakkında bilgi vermek ve tecrübe kontrollerinde bulunmak üzere Ziraat Vekilliği Fen Müşaviri ve Merkez Laboratuvarları Bakteriyolojihane Şefi Süreyya Tahsin Bey de Almanya'ya gönderilmiştir.

15 Ocak 1934 tarihinde, yeni sığır vebası aşısının kurutulup toz hâline getirilmesi ve otomatik olarak ölçülüp ambalajlanmasını sağlayacak cihaz ve aletlerin 14.000 lira karşılığında Almanya'daki Nobiloza Fabrikası'ndan pazarlık yöntemiyle satın alınmasına karar verilmiştir. 11 Aralık 1935 tarihinde, ihraç edilecek canlı hayvanların salgın ve isporadik hastalıklardan korunmalarını ve fenni muayenelerinin yapılmasını sağlamak amacıyla 86.093,12 liraya Üsküdar, Malkara ve İzmir Tahaffuzhaneleri için laboratuvar, Antalya'da hayvan tahaffuzhaneleri yaptırılması kararı alınmıştır. 31 Aralık 1936 tarihinde, 15.971.1 liraya Ankara Etlik Bakteriyolojihanesi, Erzincan Serum Laboratuvarları ve Karacabey Harası'ndaki virüslü cesetlerin kısa zamanda az bir masrafla yakılmasını sağlayacak 3 adet *Kori İhrak Fırını* satın alınması kararlaştırılmıştır. Almanya'dan satın alınacak fırınların bedeli Etlik için 5115.10, Erzincan için 5.626,81, Karacabey için 5.229,10 lira olarak belirlenmiştir.

Millî Mücadele yıllarından itibaren ulusal ve uluslararası düzeyde aralıksız olarak sürdürülen hayvan hastalıklarıyla mücadelede önemli başarılar elde edilmesine ve Osmanlı döneminden devralınan yaklaşık %50'lere varan hayvan kaybının 15 yıl içinde asgari düzeye indirilmesine rağmen 1938 yılına gelindiğinde ülkede hâlen hastalıklara rastlandığı görülmüştür. Veteriner İşleri Genel Direktörlüğü tarafından 1938 yılında yayımlanan ve Türkiye'de 15-31 Ocak 1938 tarihleri arasında görülen salgın hayvan hastalık vakalarını bildiren bültende, 1314 hummai-i kulaî, 93 antraks, 44 cemre-i araziye, 7 barbon, 4 kuduz, 11 keçi pastörellosu, 709 çiçek ve 16 ruam vakasına rastlandığı belirtilmiştir. Bu bilgiler, salgın hayvan hastalıklarıyla mücadelenin uzun süreli, kararlı ve modern yöntemlerle yapılması gerektiğini bir kez daha göstermektedir.

### **Hayvancılığın Geliştirilmesine Yönelik Islah ve Çoğaltma Çalışmaları**

Atatürk dönemi hükümetleri daha Millî Mücadele'nin ilk yıllarından itibaren bir yandan ülke hayvancılığında büyük telefata neden olan bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadele ederken, aynı zamanda hayvancılığı geliştirmek için ıslah

ve çoğaltma çalışmalarını da yürütmüştür. Ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanan bir ülkede alınması gereken önlemlerin başında hayvancılığın geliştirilmesine yönelik teşvik uygulamaları geliyordu. Daha savaş devam ederken uygulanmaya başlanan teşvik politikaları İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen hayvancılığın korunması ve geliştirilmesine ilişkin kararların ardından hızlanarak ve kapsamı genişletilerek sürdürülmüştür.

Teşvik politikaları kapsamında savaş yıllarında çiftçiyi ve koyun sahiplerini korumak amacıyla mevaşi ihracatı serbest bırakılmış, 3 Mayıs 1922 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla da ithal edilen hayvanlardan gümrük vergisi alınmasına son verilmiştir. 20 Mart 1923 tarihinde çıkarılan *Islah-ı Hayvanat Kanunu*'nda teşvik uygulamalarına yönelik düzenlemeler yer almıştır. 6 bölüm ve 26 maddeden oluşan Kanun'da hara, inekhane, aygır depoları ve numune ağıllar kurulması, damızlık hayvanların muayene şekilleriyle tasdik ve tedavileri, yılda veya iki yılda bir illerde at yarışları ve sergiler düzenlenmesi, kurallara uygun olarak sağlıklı hayvan, safkan ve yarım kan damızlık yetiştirenlere ve bunlar için şecere ve sicil tutan hayvan sahiplerine nakdi mükâfat ve teşvik madalyası verilmesi, hayvan ıslah ve çoğaltım çalışmaları için gerekli finansmanın İktisat Vekâleti bütçesinden karşılanması, damızlık hayvan ihracının yasaklanması ve seferberlikte orduya alınmamasıyla ilgili hükümler yer almıştır. Teşvik kapsamında 13 Mart 1924 tarihinden itibaren hayvan sahibi göçmenlere yerleştirildikleri bölgelerde bir çift hayvanı için yem veya karşılığı olan bedelin ödenmesi kararı alınmıştır.

Hayvan ıslah ve çoğaltılması çalışmaları kapsamında atılan en önemli adımlardan biri de ülkede çiftlik, hara, ağıl ve inekhanelerin yaygınlaştırılması, mevcutların modernize edilip geliştirilmesiydi. İttihat ve Terakki döneminde kurulmaya çalışılan çiftlik ve inekhanelerden savaş koşulları nedeniyle başarılı sonuçlar elde edilemediğinden Osmanlıdan Cumhuriyet'e ancak Karacabey Çiftliği ile birkaç küçük hara ve işletme intikal edebilmişti.

Coğrafi konumu, sağladığı ekonomik avantajlar, Osmanlı döneminden intikal eden deneyimiyle önemli bir yere sahip olan Karacabey Çiftliği, hükûmetin geliştirmeye ve modernize etmeye çalıştığı ilk çiftliklerden biriydi. Maliye Vekâleti tarafından idare edilmekte olan çiftlikte yapılan inceleme ve araştırmalarda, 4 bin dönümü tarıma elverişli 90 bin dönümlük arazi üzerinde kurulmuş olduğu, 12.600 baş koyun, 352 adet manda, 263 adet karasığır, 252 adet at ve eşek bulunduğu tespit edilmiştir. Son beş yıl ortalamasına göre yılda 40 bin lira kâr sağlayabileceği anlaşılan çiftliğin daha önce mülga İktisat Vekâletiyle özel bir şirket tarafından birlikte işletilmesi veya icara verilmesi düşünülmüş ancak daha sonra ülke hayvanlarının ıslah ve çoğaltılmasına hizmet edecek çeşitli kuruluşların bulunacağı bir tesis haline getirilerek idare edilmesine karar verilmiştir. Tüm mal varlığıyla Ziraat Vekâletine devredilecek olan çiftlikte, modern bir hara, Batı Anadolu'daki illerin at, eşek gibi hayvanlarının ıslahına hizmet edecek aygır deposu, halka ucuz fiyatla damızlık boğa dağıtılmasını sağlayacak bir inekhane, numune merinos ve süt keçisi ağılı, süt endüstrisinin gelişmesine katkıda bulunacak fenni bir süthane, kanatlı ehil hayvan cinslerinin ıslahı için birçok kümes, hayvan ıslah ve çoğaltılmasıyla ilgili fennin uygulamasını göstermek amacıyla Baytar ve Ziraat Yüksek Mektebi mezunlarına ait bir hara staj mektebi gibi kurumlar oluşturulması planlanmıştır. Bakanlar Kurulu, bu çalışmaların yapılabilmesi ve çiftliğin modern koşullarda ülke hayvancılığına hizmet edebilmesini sağlamak amacıyla 4 Haziran 1924 tarihinde numune çiftliği olarak Ziraat Vekâletine devredilmesini kararlaştırmıştır.

1925 yılında Ankara'da Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla kurulan Atatürk Orman Çiftliğinde de hayvan ıslah ve çoğaltımına önem verilmiş, merinos, karagül, kıvırcık koyun, Ankara keçisi gibi küçükbaş hayvan yetiştirilmesinin yanı sıra kır ve ahır inekçiliği, kümes tavukçuluğu ve arıcılık üzerine başarılı ve verimli çalışmalar yapılmış, Anadolu'daki haralarda olduğu gibi safkan at yetiştiriciliği üzerinde durulmuştur.

Hayvan ıslah ve çoğaltımıyla ilgili çalışmaların ülke geneline yaygınlaştırılması için birçok bölgede yoğun faaliyet



başlatılmıştır. Karacabey Çiftliği'nin devir işlemleri sürerken 1924 yılında Eskişehir Çifteler ve Sivas Uzunayla'da birer aygır deposu, 1928 yılında Malatya'da Sultansuyu Harası, 1931 yılında Ceyhan Çukurova Harası, 1934 yılında Çifteler ve Konya Haraları kurulmuş, Trakya İnanlı, Diyarbakır, Konya, Mercimek, Arga, Ilıca aygır depoları bunları izlemiştir.

Hükûmetin, üzerinde önemle durduğu ve kurulması için yoğun çaba harcadığı çiftliklerden biri de İzmir Dikili Pamuktepe bölgesinde kurulması düşünülen sığır ve domuz çiftliği idi. Pamuktepe merasının 25 yıllığına özel bir şirkete kiraya verilmesiyle kurulacak olan çiftliğin bu bölgede kurulmak istenmesinin birçok nedeni bulunmaktaydı. İzmir Valiliği tarafından Baytar Müdürü A. Yerkök ve Ziraat Müdürü N. Uysal'a hazırlattırılan raporda çiftliğin sağlayacağı yararlar ve avantajlar şu şekilde belirtilmiştir:

Öncelikle Dikili, önemli bir hayvan ihraç iskelesi konumunda idi. 1936 yılında sadece Midilli Adası'na 387'si malak olmak üzere 2.700, diğer bölgelere de ihracatın en yoğun olduğu Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında toplam 2.179 baş sığır bu iskeleden ihraç edilmişti. Pamuktepe bölgesi, besi hayvanlarının kış ve bahar mevsiminde serbestçe otlamasına, yazın da havalanmasına uygundu. Bölgenin düz kısımlarında toprağın verimli olması nedeniyle hayvan ve domuzların severek yediği hayvan pancarı, bakla, patates, arpa, buğday, mısır ve meşe palamudu yetişiyordu. Domuzların istekle içtiği ve çok yarar gördükleri peynir suyu da yöredeki peynir imalathanelerinde değerlendirilemediği için kuyulara dökülüyordu. Bölgede peynir üretimi de oldukça gelişmiş idi. Mesela Dikili'de yılda 35.000, Çandarlı'da 15.000, Ortakahve'de 13.000 kg sütten peynir imal edilmekte idi. Yapılan peynirlerin suları ücretsiz alınıp az bir masrafla besi çiftliğine nakledilebilecektir.

Domuz, hayvani ve nebati her şeyi oburca yiyip az bir zamanda vücudunda et ve yağa çevirme kabiliyetine sahip, bir batında 8-12 yavru doğurabilen, gebelik süresi 4 ay olduğu için yılda iki doğum yapabilen doğurgan bir hayvandı. Böylece az bir sürede çok fazla sayıda yetiştirilerek semirtilip satılığa çıkarılabilecektir.

Domuz etinin ve ürünlerinin pazarlanması da oldukça kolaydı. Rum cepler özellikle 1,5-2,5 yaşlarındaki malak etlerini genç sığır etlerine tercih ediyor ve ısrarla aradıkları bu etleri adalara götürüyorlardı. Sığır etinin kilosunu 20-25 kuruştan satın aldıkları halde, malak etinin kilosunu 40 kuruştan alıyor ve istekle arıyorlardı. İzmir'de domuz ürünleri satılan dükkânlarda domuz etinin kilosu en az 70 kuruş idi ve yılda her biri 120 kilo olmak üzere 45 baş domuz tüketiliyordu. Lârt denilen kabuk yağı ile iç yağlarının kilosu 100'er kuruşa satılmakta, iç yağları evlerde sadeyağ olarak da kullanılmakta idi. Yine domuz etinden yapılacak salam, mortadella, sosis, kalantine vb. ürünler İzmir ve İstanbul piyasasında kolaylıkla tüketilebilir, bu ürünleri imal edebilecek ustabaşı da İzmir'den sağlanabilirdi.

Bölgedeki çayırlar, besi hayvanlarının yiyeceği ot bakımından da zengindi. Bölgeden yılına göre 330 ila 500 ton arasında kuru ot elde edilmekte idi. Bu otlâ hâlihazırda 1500 koyun, 300 malak ve 600 sığır beslenebilirdi. 600 tona çıkabilecek otun çiftlik hayvanlarının ihtiyacını karşıladıktan sonra kalan 400 tonu yerinde iki kuruştan askeri ot müteahhitlerine satılabılırdi. Çiftlikte beslenecek hayvanların Sonbahar ve Kış aylarında Balıkesir, Mustafakemalpaşa ve Susurluk taraflarından sağlanması mümkündü. Bölgede ayrıca Ziraat Vekâleti tarafından istenildiği takdirde hara tesisi ve pamuk tohumu üretme çiftliği de kurulabilirdi.

İzmir Valiliğinin öncülük ettiği ve yaklaşık 60-70 bin lira sermayeli bir şirket tarafından kurulacak olan besi çiftliği ile ilgili proje ve planlar 16 Mart 1937 tarihinde Ziraat Vekâleti tarafından ekonomik değeri olduğu kanaatiyle uygun bulunmuş ve kurucuları arasında İş Bankası'nın da bulunduğu "Dikili Hayvan Besleme ve Ticareti" adıyla bir anonim şirket kurulmuştur.

Değişik tarihlerde kurulan çiftlik, inekhane ve damızlık depolarında yetiştirilecek hayvanların ırk ve cinslerinin de kaliteli, safkan ve ülke koşullarına uyum sağlayabilecek nitelikte olmaları gerekiyordu. Bu nedenle yurt içinden ve dışından satın alınacak damızlık ve diğer hayvanlarda bulunması gereken özelliklere ilişkin ölçütler belirlenmiş, bu tür hayvanları getirmekle görevli veya yükümlü olan kişi ve kuruluşlardan belirlenen kurallara kesinlikle uymaları istenmiştir. Mesela 20 Ocak 1925 tarihinde Ziraat Vekâleti adına İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'le İzmirli Hacı Mehmet Efendi arasında imzalanan damızlık hayvanat sözleşmesinde 1,5 yaşındaki boğaların yüksekliğinin 115, 2 yaşındakilerin 120, 2,5 yaşındakilerin de 125 cm olması gerektiği belirtilmiştir. Yine 1938 yılında Fransa ve İspanya'dan getirilecek breton cinsi aygır ve kısıraklar, İsviçre'den alınacak suviç ırkı inek ve boğalar, İngiltere'den satın alınacak safkan İngiliz kısıraklarıyla ilgili olarak hazırlanan şartnamelerde hayvanlarda bulunması gereken özellikler ayrıntılarıyla belirtilmiş, şartname metinleri Bern, Paris, Londra ve Peşte elçilikleriyle ticaret ataşeliklerine gönderilmiştir.

Şartname metinleri hayvancılığın geliştirilmesi bakımından büyük öneme sahipti. Çiftlik, hara, inekhane, depo vb. yerlerde çoğaltılan damızlık hayvanlar bazen ücretsiz veya düşük ücretlerle çiftçilere, besi çiftliklerine ve isteyenlere veriliyordu. Dışarıdan birçok kez getirilen Simental ırkı inekler Türkiye'nin iklimine uyum sağlayamayıp tüberküloza yakalandıkları için verim alınamamış, bu nedenle şartnamelerde Buntner ve Montofon ırkları tercih edilmiştir.

Atatürk dönemi hükûmetlerinin hayvancılığın geliştirilmesine yönelik teşvikler kapsamında çiftliklerin yanı sıra uyguladığı diğer politikalar da şunlardır:

Bakanlar Kurulu'nun 18 Mart 1925 tarihli toplantısında Macaristan Millî Ziraat Şirketi tarafından 21 Mart 1925 tarihinde Peşte'de açılacak olan ziraat makineleri ve hayvanat sergisinde hükümet adına inceleme ve araştırmalarda bulunmak üzere Baytar Umumi Müdürü Ali Rıza Beyin başkanlığında İstanbul Baytar Mekteb-i Âli'si Rektörü Salih Zeki, Ziraat Müdüriyeti-i Umumiyesi Âlât-ı Ziraiyye Mütihazası Nuri ve İstanbul Ziraat Müzesi Müdürü Nihat Beylerden oluşan bir heyetin gönderilmesine karar verilmiştir.

7 Haziran 1925 tarihinde yapılan toplantıda Karacabey Harası'nda süvari hayvanı yetiştirilmesi amacıyla Urfa ve Mardin yöresinden safkan ve yarım kan Arap aygırı ve kısırakları alımı için 61.000 lira ayrılması ve hayvanların fen heyeti tarafından pazarlık suretiyle satın alınması kararı alınmıştır.

15 Haziran 1927 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, damızlık deposu hayvanlarının iaşesi için gerekli hububatın yetiştirilmesi, yapay çayır oluşturulması, orman mahalleri hazırlanması, inekhane ve ağıl inşası için Çanakkale'deki Millî Emlak'e ait Beylik Bahçesi adıyla bilinen 100 dönümlük arazinin 50 dönümü İslah-ı Hayvanat Kanunu'nun 5. maddesi gereğince Çanakkale Valiliğine tahsis edilmiştir.

*Beynelmilel Ulûm-u Hayatiye İttihadı'nın* himayesi altında 4-9 Eylül 1927 tarihleri arasında Peşte'de toplanacak olan Beynelmilel 10. Hayvanat Kongresi'ne Baytar Mekteb-i Âli'si Hayvanat ve Parazitoloji Müdürü İsmail Hakkı Bey'in katılması kararlaştırılmıştır.

9-11 Eylül 1927 tarihlerinde Erzurum'da hayvan koşusu yapılması ve hayvan sergisi açılması planlanmış, aynı yıl İstanbul'da hayvan borsası kurulmasına ilişkin Ticaret Vekâleti tarafından hazırlanan talimatname Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüştür.

Bakanlar Kurulu, 22 Şubat 1928 tarihinde Konya'daki hayvanat-ı bakariyyenin ıslahı için kurulmuş olan aygır deposu ile inekhanenin, bölgenin hayvanat ihtiyacını karşılayamayacak derecede dar ve sahasının damızlıkların talim ve eğitimi

için yeterli genişlikte olmaması nedeniyle İslah-ı Hayvanat Kanunu'nun 16. maddesi gereğince Zaptiye ve Çelebi çayırlarının da deposu ve inekhane arazisiyle birlikte vilayete ortak kullanılmak üzere İktisat Vekâletine devredilmesini kararlaştırmıştır.

1929 yılından itibaren ülke içinde belirli zamanlarda ve belirli yerlerde askeri panayırlar açılmasına karar verilmiştir. Millî Müdafaa Vekâleti, kolordular tarafından bu panayırlardan yapılacak hayvan alımlarına karşılık hayvan sahiplerine paranın peşin ödenebilmesi için mübayaa heyetleri başkanlarına 20 bin lira avans ve kredi açılması mümkün olan yerlerde 20 bin lira kredi verilmesi isteğinde bulunmuş, bu istek Bakanlar Kurulunun 19 Haziran 1929 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.

1930'lu yıllarda da çiftlik, hara, inekhane ve damızlık depolarıyla ilgili olarak önemli kararlar alınmış, hayvancılığın geliştirmeye yönelik çalışmalara hız kazandırılmıştır. Bakanlar Kurulu, 29 Temmuz 1930 tarihinde hara ve aygır depolarının tesis ve idaresinde uzmanlığı ve becerisi ile tanınan Macaristan'ın Meyzö Heygeş Harası sabık müdürü Jeneral Hayni'nin 800 lira ücretle çalıştırılmasını ve kendisine Mütihazsıslar Tertibi'nden 1.000 lira yol ücreti ödenmesini, Erzurum ve İnanlı'da yeniden birer aygır deposu ve inekhane, Ankara'da bir tavukçuluk istasyonu kurulmasını ve bunlar için gerekli damızlıkların satın alınmasını, Karacabey ve Sultansuyu Haralarıyla Çifteler ve Uzunayla Depolarının damızlık mevcutlarının arttırılması için 190.450 lira karşılığında aygır, kısarak, boğa, inek ve tavuk satın alınmasını kararlaştırmıştır.

3 Eylül 1930 tarihinde, Karacabey, Konya, Çifteler ve İnanlı inekhaneleriyle yeni inşa edilmekte olan aygır depoları için ülke içinden satın alınacak damızlık inek, tiftik keçisi ve aygırların köy köy dolaşarak pazarlık yöntemiyle satın alınması, Avusturya ve Macaristan'dan damızlık hayvanı satın almaları için Baytari ve Zootečni İşleri Genel Müdürü Ali Rıza Beyle İslah-ı Hayvanat Şubesi ve Tavukçuluk Enstitüsü Müdürü Kadri Bey'in bu ülkelere gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Satın alınacak 800 baş hayvanın tesellüm işlemleri sırasında serum, muayene ve eşkâl tespitinde bulunmak üzere Ankara Hayvan Hastanesi baytarlarından Kaymakam Cemal Bey de ilave olarak komisyonda görevlendirilmiştir.

Damızlık hayvan alımı ve uzman görevlendirilmesi hususlarında Macaristan'la olan ilişkilerin daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Hayvan ıslahı için çalışmalarda bulunması, haralar, aygır depoları, ağıllar ve inekhanelerin çalışma sistemi ve faaliyet tarzlarını inceleyerek rapor hazırlaması için Peşte Yüksek Baytar Mektebi Zootečni Rektörü Müderris Profesör Wellman 3500 lira yol harcı ödenmek ve aylık ücret ödenmemek koşuluyla Türkiye'ye çağırılmıştır. Çalışmalarından memnun kalınan Wellman'a 5 Ağustos 1933 tarihinden itibaren 40 lira seyahat ve ikamet yevmiyesi ödenmeye başlanmıştır.

22 Mart 1933 tarihinde Macaristan Hayvan Yetiştirme Kooperatifi'nden pazarlık yöntemiyle 25 noniyüs aygırı satın alınması, hayvancılıkla ilgili incelemelerde bulunmak üzere Karacabey Harası Müdürü Şefik ve Laboratuar Baytari İsmail Hakkı Beylerin bu ülkeye gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Yine 13 Mart 1936 tarihinde, Macaristan'ın Peşte şehrinde kurulacak hayvan sergisinde incelemelerde bulunmak üzere Karacabey Harası Müdürü Şefik Tezel'in görevlendirilmesine ve kendisine yol masrafı olarak 500 liralık döviz ödenmesine karar verilmiştir.

Çiftlik ve haralar için hayvan alımı yapılan diğer bir Balkan ülkesi de Bulgaristan'dı. Bu bölgelerde kaliteli sığır yetiştiriciliğinin gelişmiş olması, bölge hayvanlarının Türkiye koşullarına kolay uyum sağlayabilmesi ve coğrafi yakınlık Balkan ülkeleriyle hayvancılık konusunda işbirliği yapılmasına imkân sağlamıştır. Özellikle Plevne sığırları Türkiye'de

tercih edilen hayvanlar arasında yer almıştır. 1930'lu yıllarda hayvancılık konusunda bu ülke ile de ilişkilerin yürütüldüğü görülmüştür. Bakanlar Kurulu, 25 Aralık 1935 tarihinde İstanbul Vilayeti ve Ziraat Vekilliği'nin yetiştirme kurumlarının ihtiyacı olan Plevne boğası, ineği ve düvelerinin seçimi ve satın alımı için Baytari ve Zootečni İşleri Genel Müdürlüğü 6. Seksiyon Şube Müdürü Nazım'la İstanbul Baytar Müdürü Ethem'in 500'er liralık dövizle Bulgaristan'a gönderilmelerini kararlaştırmıştır. 19 Ekim 1936 tarihinde İnanlı, Karacabey ve Çifteler'deki inekhaneler için gerekli olan damızlıkları satın almak üzere Sultansuyu ve Çifteler Harası Müdürleri Şevket ve Tevfik Beylerden oluşan heyet Bulgaristan'a gönderilmiş, heyetin harcırahları Karacabey Harası bütçesinden, hayvanların bedelleri de kliring yolu ile ödenmiştir. Aynı yılın Aralık ayında da Bulgaristan'ın Klemantina Harasından 1 baş genç Arap atına karşılık 1 boğa, 2 inek ve 3 düveden oluşan damızlık sığırları alınmıştır.

Mera hayvancılığının daha yaygın olduğu Doğu bölgelerinde de bölgenin özelliklerine uygun teşvik ve destek politikaları izlenmiştir. Bakanlar Kurulu, 21 Haziran 1931 tarihinde Kars vilayetine bağlı Zarşat Yaylası'nın hayvan yetiştirmek ve kurmuş olduğu bütün tesisatı süresi sonunda hazineye devretmek koşuluyla 7 yıl süreyle ve 1.000 lira bedelle Arapçayı kazasının (Arpaçay) Kemah Köyü'nden ehliyetnameye sahip hayvan teksircisi Hüseyin Paşa'ya verilmesini kararlaştırmıştır.

1933 yılında bölgede kış mevsiminin çok soğuk geçmesi nedeniyle Van, Muş, Erzurum vilayetleriyle birçok ilçede hayvan telefâtı %40'lara ulaşınca tarımla uğraşan halk tohumluklarını dahi hayvanlarına yedirmek zorunda kalmış, bazı bölgelerde don nedeniyle sonbahar ve ilkbaharda ekim yapılamamıştır. Hükûmet bölge hayvancılığını korumak amacıyla valilikler aracılığı ile ihtiyaç fazlası hayvan yiyeceği bulunan bölgelerden satın alarak uygun fiyatla ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. İllerden her gün hava durumuna ve ot, saman, arpa gibi hayvan yiyeceklerinin günlük rayiç bedellerine ilişkin raporlar istenmiş ve bu raporlar doğrultusunda çekilmekte olan sıkıntılara karşı önlemler alınmaya çalışılmıştır.

15 Eylül 1936 tarihinde Doğu bölgesindeki hayvanların ıslahı için gerekli olan damızlık yetiştirme ve büyütme istasyonlarının inşası amacıyla hazineye ait Kars'ın Göle Kazası Şerefiye Köyü, Kars merkez kazasına bağlı Cılavuz mevkiindeki Akpınar ve İsa çayırlarının inekhane, tay çiftliği ve büyütme istasyonları kurulmak üzere Ziraat Vekâletine tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.

Doğu Anadolu hayvancılığının geliştirilmesi için Üçüncü Umumi Müfettişlik tarafından hazırlanıp Başvekil İsmet İnönü'ye sunulan 7 Ekim 1936 tarihli raporda, Kars'ta ardene, yarım kan ve orlof safkan atı yetiştirilmesi, Rusya'dan orlof aygırı, yüksek kaliteli katır yetiştirmek amacıyla Kıbrıs'tan merkep aygırı satın alınması, Göle kazasındaki Şeref İnekhanesi damızlık kadrosuna iyi evsafılı 50 baş malakan kısrağı ilave edilmesi tavsiye edilmiştir. Raporda ayrıca, bölge hayvanlarının Rusya'dan başka ülkelere de ihraç edilebilmesi için yeni alıcı bulunmasının, İstanbul piyasasına hayvan götüren doğu bölgesi celeplerinin nakliye, mezbaha, iskele vb. masrafları yüzünden mağdur olmamaları için korunmalarının, bölgede et konserve fabrikası ve sığır yetiştirme çiftliği kurulmasının, bölgedeki baytar kadrolarının ve koyun soylarının arttırılması ve düzeltilmesinin, hirik cinsi koyunların yünlerini B derecesine çıkaracak bir kurumun ve et koyunu olan safkan karamanın yetiştirilmesi için bir numune ağılı inşa edilmesinin yararlı olacağı ifade edilmiştir.

Atatürk döneminde ulusal ve uluslararası düzeyde yürütülen çalışmalar ve geliştirilen çağdaş veterinerlik hizmetleriyle bulaşıcı hayvan hastalıklarına karşı başarılı bir şekilde mücadele edilmiş, koruma önlemlerinin yanı sıra hayvancılığın geliştirilmesi için teşvik politikaları uygulanmıştır. Devletin öncülüğünde, yabancı uzman ve kuruluşların destek ve katkıları da sağlanarak hayvan ıslah ve çoğaltılmasını sağlayan tesisler yaygınlaştırılmıştır.

Yaklaşık 15 yıllık inançlı ve azimli bir mücadele sürecinin ardından 1938 yılına gelindiğinde Millî Mücadele'nin başlarında %40'lara ulaşan telefata neden olan bulaşıcı hayvan hastalık vakaları minimum düzeye inmiştir. 1923 yılında yaklaşık 17.210.000 adet olan toplam hayvan varlığı 1937 yılı sonu itibarıyla 50.352.000'e, aynı yılda canlı hayvan ihracatından elde edilen gelir 3.005.601, yapağı, kıl ve tiftik ihracatı geliri 12.700.654, ham deri geliri 3.015.272, yaş ve kuru barsak ihracat geliri 1.367.988 liraya ulaşmıştır. I. Dünya Savaşı'nın sonunda yaklaşık 300.000 baş hayvan ihraç edebilen ülke Atatürk dönemi hükûmetleri tarafından uygulanan teşvik, koruma, ıslah ve çoğaltma politikaları sayesinde 1935 yılında sadece Suriye, Filistin ve Mısır'a 451.600 küçük ve büyükbaş hayvan ihraç edebilen ülke konumuna yükselmiştir. 1937 yılında Suriye ve Filistin'e ihraç edilen büyük ve küçükbaş hayvan sayısının 199.094'e ulaşması artışın istikrarlı bir şekilde sürmekte olduğunu göstermektedir.

1922 yılının Mart ayında yurt içinden ve dışından toplam 27.673 kasaplık hayvanın giriş yaptığı İstanbul'da 1938 yılı itibarıyla mezbahalarda günde ortalama 3.300 ila 3.500 arasında büyük ve küçükbaş hayvan kesilebilir duruma gelinmiştir. Ulaşılan bu rakamlar, 1922 yılı Mart ayında kesim amacıyla giriş yapan hayvan sayısı ile karşılaştırıldığında yaklaşık 4 kat bir artışın sağlandığı görülmektedir. 1937 yılında Türkiye genelinde mezbahalarda kesilen toplam hayvan sayısının 3.022.000 olduğu da dikkate alındığında Atatürk döneminde hayvancılık sektöründe istikrarlı ve sağlıklı gelişmenin sağlandığı, izlenen hayvancılık politikalarının fevkalade başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

## **Mehmet TEMEL**

### **KAYNAKÇA**

**a. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri: 30.01.** (*Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı 1924-1949*),1.6.20; **30.10.** (*Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı 1920-1951*), 20.116.9; 160.125.2; 186.282.14; 185.278.1; 50.326.5; 186.282.4; 186.282.3; 186.282.6; 160.124.1; 186.282.8; 116.811.6; 186.282.10; 186.282.11; 186.282.12; 186.282.13; 3.16.32; 168.169.4; 186.282.18; 116.807.10; 186.281.5; 13.16.4; 229.539.3; 172.93.8; 121.860.3; 48.312.5; 24.138.15; 83.543.12; 83.543.10; 83.543.17; 83.543.20; 82.538.11; 82.538.9; 24.138.15; 162.134.6; **30.11.** (*Müşterek Kararnameler (Kronolojik) 1923-1975*), 3.3.19; **30.18.** (*Bakanlar Kurulu Kararları 1920-1975*), 16.70.28; 25.46.12; 25.39.8; 29.36.3; 29.36.17; 30.54.6; 20.47.1; 14.46.14; 30.52.3; 25.50.14; 22.60.18; 13.59.6; 29.41.12; 39.65.18; 39.65.19; 39.67.5; 42.2.8; 60.94.10; 70.99.3; 9.7.10; 10.29.1; 12.67.2; 14.35.18; 24.37.11; 25.50.5; 26.61.10; 68.78.16; 27.83.3; 4.36.16; 13.53.17; 13.54.4; 13.57.5; 4.62.11; 25.35.1; 38.56.8; 34.19.3; 43.16.14; 62.19.20; 60.98.19; 69.82.14; 70.95.4; 21.44.9; 121.860.6; 68.75.17.

### **b. Kitaplar:**

Eldem, V. (1994). **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**. TTK. Yay., Ankara;

Kafesoğlu, İ. (1983). **Türk Millî Kültürü**. İstanbul;

Karal, E. Z. (1983). **Osmanlı Tarihi.**, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara;

Kazgan, G. (2004). **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**. İstanbul;

Öztoprak, İ. (2006). **Atatürk Orman Çiftliğinin Tarihi**. Ankara;

Tabakoğlu, A. (1994). **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul;

Temel, M. (1998). **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

### c. Makaleler:

Çolak, M. (2004). "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Türk-Macar Ekonomik İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı, 59, s.412-428;

Gül, R. T. B. (2004). "Türkiye'de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar", **OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 15, s.227-255;

Gürler, A. M. (2009). "Beş Senelik Umur-u Baytariye Programı", **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler**, İzmir, s.307-316;

Temel M. (2010). "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Sayı: 24, s.201-234;

Temel, M. (2008). "I. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'daki Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 21, s.163-180.

### d. Düsturlar

Tertip: 3, Cilt: 5; 11; 12; 13.

23/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-hayvancilik-politikasi/?pdf=3832> adresinden erişilmiştir